

Geleneksel Türk El Sanatı Alem'in Son Ustalarından: Sandıklılı Hacı Süleyman Sallı

A. Şevki DUYMAZ*
Günnur AYDOĞDU**

ÖZET

Uygarıkları kendini farklı bir biçimde ifadesi şeklinde yer alan Alemler aynı zamanda toplulukların sembolü de olmuştur. Türk-İslam Sanatında geleneksel uygulamalar içerisinde yer alan Alemler, Orta-Asya Türk Tarihinden günümüze kadar kullanılmıştır. Geleneksel, dini ve sosyal bir anlayışa yönelik olarak yapılan Alemler, kültürümüzün ayrılmaz bir parçasıdır. Kültür zenginliğimizin önemli bir ögesi olan bu unsurları sanatkârane bir anlayışla yapan ustalarımızın da tükenmek üzere olduğu bilinen bir gerçektir. Sandıklılı Süleyman Sallı da yaşayan son Alem ustalarımızdandır.

Anahtar Kelimeler: Alem, Sancak, Bayrak, Alemci, Alem Ustası Sandıklılı Süleyman Sallı

One of the Last Masters of Alem of Tarditional Turkish Hand Arts: Hacı Süleyman Sallı from Sandıklı

ABSTRACT

Alems that came into existence with the civilizations different significations of themselves, were symbols of communities at the same time.

Alems which exist among the traditional applications in Turco-Islamic art, have been used since Middle Asian Turkic history. Alems which are oriented traditional, religious and social aspects are integral part of our culture. It is a fact that, craftsmen who create Alems that are important elements of our cultural richness, with the high art ability are being extincted. Süleyman Sallı of Sandıklı is among the last remaining Alem craftsmen.

Key Words: Alem, Ensign, Flag, Alem craftsman, Alem Craftsman Süleyman Sallı of Sandıklı

Giriş

Alem, işaret, alâmet ve bayrak olarak kullanılıp Araplarda sancak anlamına gelmekte ve öz Türkçesi *belgi* olarak ifade edilmektedir¹. Alem kelimesi, Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki* adlı eserinde, “alamet, nişan, işaret, minare tepesi ve mahçe” olarak

---

* Yrd.Doç.Dr., S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta.
E-mail: sevki@fef.sdu.edu.tr

** Sanat Tarihi, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D. Doktora Öğrencisi

¹ Celal Esad Arseven, “Alem”, *Sanat Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul,1983, s.39.

tanımlanmaktadır². Mahçe ise, minarenin, sancığın ucuna takılan küçük hilal şekli olarak verilmiştir³.

İlk Alem örnekleri, Hitit, Sümer, Asur, Mısır, Roma, Yunan ve Fenike uygarlıklarında farklı biçimlerde ifade edilmiş⁴; Hristiyan topluluklarda ise haç şeklinde yer almıştır⁵. Türk-İslam sanatında çeşitli yapıların kubbeleri ve minare külahlarının tepeleri ile sancakların üzerlerine yerleştirilen tepelik şeklindeki Alemlerin, tarih sahnesinde görülmesi oldukça eskidir. Ordu ve asker toplulukları, kendilerine ait işaretler olarak benimsedikleri tepesi Alemlerle sancaklar altında toplanmışlardır.

Türklerde ilk Alem örneklerine, Orta Asya Türk topluluklarında, çadırlarda rastlanır. Güç simgesi olarak, nazar ve kötülüklerden koruduğuna inanılan Alemlere; “moncuk” adı da verilmektedir⁶. Eski Türklerde ve Oğuzlarda kutsallık işareti olarak görülen Alem; at kuyruğu, kurt başı⁷, kartal⁸ şeklinde kullanılmış olup boynuz olarak da düşünülmüştür⁹. Sonraki dönemlerde, hilal ve ay şeklinde görülmeye başlayan Alemler, daha çok dini, sosyal ve resmi nitelikli işaretler olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Selçukluların bayraklarının¹⁰ ucunda hilal şeklinde bir alem olduğu, Selçuklu Sultanı III. Alaeddin¹¹ tarafından Osman Bey'e gönderilen sancığın tepesinde bir hilal şekli yer aldığı çeşitli kaynaklarda ileri sürülmektedir¹². Osmanlı Sultanı II. Mahmud döneminde ilk kez, Aleme yıldızlı ay takılmış ve kullanımı yaygın hale gelen alemin bir çok türü özellikle tarikatlarda farklı biçimlerde kendini göstermiştir¹³.

Mimaride yapı detayı olarak, dini ve sosyal yapıların (cami, medrese, türbe, çeşme vb.) kubbeleri ile minare külahlarının tepelerinde dikey bir eksene geçirilmiş kible (Kâbe) yönüne bakar haldeki Alemler¹⁴; hem gelenek ve göreneklerin etkisi, hem estetik, hem de gereklilik arz etmesi nedeniyle vazgeçilmez unsur olarak süreklilik göstermiştir¹⁵. Yapı gerekliliği olarak; kubbenin üzerine veya minare külahı olarak kaplanan kurşun levhaların tepede birleştikleri yerdeki açıklığı, üstelik estetik bir şekilde örtüp, buralardan rüzgâr ve yağmur girmesini ve kurşunların kalkmasını önlemek için bir nevi kapak vazifesi görürler.

² Şemseddin Sami, “Alem” maddesi, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, 2007, s.947.

³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1432.

⁴ Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.39.

⁵ A. Ödekan, “Alem”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.1, Y.E.M. Yay., İstanbul,1997, s.60.

⁶ Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.41, A. Ödekan, *a.g.m.*, s.60.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul,1988, s.256'da Kurt başını, eski Türk Devletlerinde hükümdarlık alameti olarak yer alan *Tuğ*'ların (bayrak) tepesine takıldığını ifade eder. Tuğ için ayrıca bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13.Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara, 1982, s.71-72.

⁸ Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.39.

⁹ Enver Behnan, Şapolyo, “Alemler”, *Ön Asya*, Sayı:54, İstanbul, 1969–70, s.30.

¹⁰ Salim Koca, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”, *Türkler*, C.5, Ankara, 2002, s.153-154'de Alem'i bayrak olarak ifade eder.

¹¹ http://tr.wikipedia.org/wiki/III._Alaeddin_Keykubad

¹² H. Tezcan-T. Tezcan, *Türk Sancak Alemleri*, Ankara, 1992, s.3.

¹³ A. Ödekan, *a.g.m.*, s.60, Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.40.

¹⁴ Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.44.

¹⁵ Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.40-41.

Türk Sanatında sancak, kubbe ve minare Alemleri olarak genel itibariyle üç grupta toplanabilen Alemler¹⁶, dikey bir eksene geçirilmiş yuvarlak hacimli kısımlar ve en üste yerleştirilen bir tepelikten oluşmaktadır. Genel görünüm olarak bir minare Aleminin bölümleri; aşağıdan yukarıya doğru daralan boru şeklinde bir dikey eksen ve bunun üzerine geçirilen elma, bilezik, armut ve hilal şeklindedir. Hilal kısmının farklı işlendiği (Hokka ve kalem) tek örnek ise Haliç'te bulunan *Defterdar Camii*'dir¹⁷. Alemin büyüklüğüne göre armut sayısı bir veya iki olabilmektedir. Küp olarak bilinen ve Elma olarak da ifade edilen bölümün sayısı da farklıdır. Kubbe Aleminde en altta kazan (kova) bölümü bulunur (Res.1). Alemin standart bir boyutu olmayıp, yapıyla uyum içerisinde olması gözetilir. Alemlerin içi boş olup genellikle; bakır, tunç, pirinç gibi madenlerden yapılıp, azda olsa farklı malzemelerden yapılanlara da rastlanır.

Alemleri doğrudan konu edinen yazılı çalışmalar bulunmaktadır. Sancak Alemleri olarak; Topkapı Sarayı Müzesi Silah Koleksiyonu'ndaki sancak Alemlerini katalog şeklinde sunan Hülya Tezcan ve Turgay Tezcan, *Türk Sancak Alemleri*, Ankara, 1991 adlı eserde ele almıştır.

Mimaride yer alan Alemleri konu alan çalışmalar ise: Enver Behnan Şapolyo'nun "Alemler", *Ön Aşya*, Sayı 54, İstanbul, 1969–1970, s.30-31'de alemler hakkında bilgi verilerek taş ve mermer malzemedeki yapılmış örnekler de anlatılır. Bu anlamda seramikten yapılmış tek alem örneğine, Yılmaz Önge'nin "Anadolu'nun Bazı İslami Yapılarındaki Alemler Hakkında", *1. Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1979, s.814-838'deki çalışmasında rastlıyoruz. Ayrıca, Erdem Yücel'in, "Türk Mimarisinde Alemler", *Tarih Konuşuyor*, C.6, İstanbul, 1966, s.2908–2911 ve "Türk Sanatında Alem", *Türkiyemiz* 16, İstanbul, 1975 adlı eserler de bu konudaki diğer çalışma örnekleridir.

Alemin, anıtsal mimaride bir yapı detayı olarak ele alındığı çalışma ise: F. Uluengin, B. Uluengin, M.B. Uluengin, *Osmanlı Anıtsal Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*, İstanbul, 2001 adlı eserdir. Eserde, Alemin işlevinden kısaca bahsedilerek İstanbul'daki bazı büyük camilere ait alemlerin, ölçü ve çizimleri verilmiştir.

Alem hakkında bir sözlük çalışması içerisinde detaylı bilgiler içeren; Celal Esad Arseven, "Alem", *Sanat Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1983, s.39-44, Weil, "Alem", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1993, s.297-298, Mehmet Zeki Pakalın, "Alem", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s.47-49, A. Ödekan, "Alem", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.1, Y.E.M. Yay., İstanbul, 1997, s.60, Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Y.E.M. Yay., İstanbul, 1998, s.36-37, adlı çalışmalar gösterilebilir.

Alem'in Son Ustalarından: Sandıklılı Hacı Süleyman Sallı

Pek çok zanaat dalında olduğu gibi, Alem yapan ustaların kalmaması ya da eski ustalar kadar nitelikli eserler ortaya koyan Alem ustaları bulunamaması ve nihayetinde

¹⁶ Celal Esad Arseven, *a.g.m.*, s.41-43.

¹⁷ Sunay Akın,

http://www.alibeykoy.net/eyup/index.php?option=com_content&task=view&id=416&Itemid=209

Alemlerin makinelerle yapılmaya başlanması nedeniyle, minare ve kubbe Alemi yapma sanatı da günümüzde unutulmaya yüz tutmaktadır.

Usta-çırak yöntemiyle devam eden ve gelişen el sanatlarında, öğrenmeye istekli çırak olmayışı nedeniyle, ustaların ölümünün arkasından sanatları da beraberlerinde yok olmaktadır. Bu son ustalardan biri de Alem ustası Süleyman Sallı'dır¹⁸.

Süleyman Sallı, 1929 yılında Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesinde dünyaya gelmiştir. Bakırcı ustası olan babası Ahmet Sallı'nın yanında 7 yaşında bakırcılığa başlamıştır. 16 yaşına geldiğinde bakırcılık mesleğinde usta olduğunu söyleyen Sallı, babası öldükten sonra 1945 yılında ağabeyi ile ortak bakırcı ve kalaycı dükkânı açmıştır. 1960 yılından bu yana kendi açtığı Eski Sanayi Çarşısı No: 30 adresinde mesleğine devam etmektedir (Res.2).

"O zamanlar çok az sayıda Alem yapılırdı" diyor Süleyman Sallı. Ancak, 1950'lerden itibaren cami yapımının artmasıyla Alem talebi de arttığından, sipariş üzerine Alem yapımına ağırlık vermiştir. 1960'dan sonra Alem siparişinin hayli arttığını söyleyen Alem ustası, işlerinin yoğunluğu ve kazancına istinaden ilk makinesini aldığını söylüyor. Böylece bakır levhaları daha kolay ve seri şekilde işlediğini belirtiyor.

1960'larda İstanbul'da bulunan Hacı Raşit isimli bir müteahhit, yaptığı camiler için Alem arayışına girince; İstanbul'da bulduğu Alemlerin çok pahalı olduğunu görür. Bu konuda yakındığı Sandıklılı bir tüccar arkadaşı, hemşerisi Süleyman Sallı ve yaptığı Alemlerden bahseder. Sandıklılıya gelen ve Alem çalışmalarını gören müteahhit, ustaya 32 adet Alem siparişi verir. Bundan sonra da 50 adet sipariş daha aldığını belirtiyor Süleyman Sallı.

İstanbul, Ankara, İzmir başta olmak üzere Türkiye'nin pek çok yerine Alem yapıp gönderdiğini söyleyen Sallı, yaklaşık elli vilayette Alemlerim var diyerek hatırladıklarını şöyle sıralıyor: İzmit Koca Ali Camii Alemleri, Elazığ İzzet Paşa Camii Alemleri (sonradan altın kaplama yapılmış), Ankara TBMM Camii'ndeki minare alemi, Ankara Maltepe Camii alemleri, İstanbul Maltepe Merkez Camii alemleri, İstanbul Büyükçekmece, Küçükçekmece, Küçükyalı'da bulunan camilerin alemleri, Sandıklılı Şaloğlu, Müstecap, Kubbeli camileri alemleri, Sirkeci Garı'ndaki Sirkeci Camii alemleri, İstanbul Levent'e 1950'de gönderdiği 4 m.lik alem, Denizli Bayramyeri Camii kubbe alemi, Isparta Mimar Sinan Camii'ndeki ayakkabılık üzerine konmuş alem. Ustamız ayrıca; İsveç, Arabistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a da Alem yapıp gönderdiğini ekliyor.

Alem yapımında kullandığı, evvelce Antep, Bursa ve Manisa'da yaygınca bulunan bakır levhaları; şimdilerde Denizli ilinden temin eden usta, 3 mm.lik levha tercih ettiğini ve levha kalınlığının *denk* (= Sandıklılı'da ayarlı, iyi, uygun anlamında kullanılıyor) olması gerektiğini söylüyor. Ustamızın sözlerinden; bakır levha kalınlığının önemli olduğu, zira incisinin iyi olmayacağı, kalın olanı ise kullanmanın zor olduğu anlaşılıyor (Res.3)

¹⁸ Yazının bu kısmı, ustanın hayatı, eserleri ve Alem yapım teknikleri üzerine; 2008 yılı ekim-kasım aylarında Günnur Aydoğdu'nun Alem Ustası Süleyman Sallı ile yapmış olduğu görüşmedir.

Süleyman Sallı çalışma şekliinden bahsederken, alem kalıplarını da ahşaptan kendi yaptığını vurguluyor (Res.4) Tecrübesi sonucu belirlediği ölçülerdeki kalıpları, budaksız ceviz ağacından özenle kendi hazırlamak suretiyle bakır levhaları bunlarla şekillendirdiğini söylüyor. “Sadece elmanın kalıbı yok bende; onu göz kararı tecrübeyle yapıyorum”, diyor.

Usta, ilk olarak, boy ölçüsü evvelden belirlenmiş levhadan, aşağıdan yukarı doğru daralan boru şeklinde dikey alt yapıyı büküyor. Bunları, “Ben kaynakla birleştiririm, şimdiki ler lehimle tutturuyor, o da hemen açılma yapıyor tabii ki” diyor (Res.5).

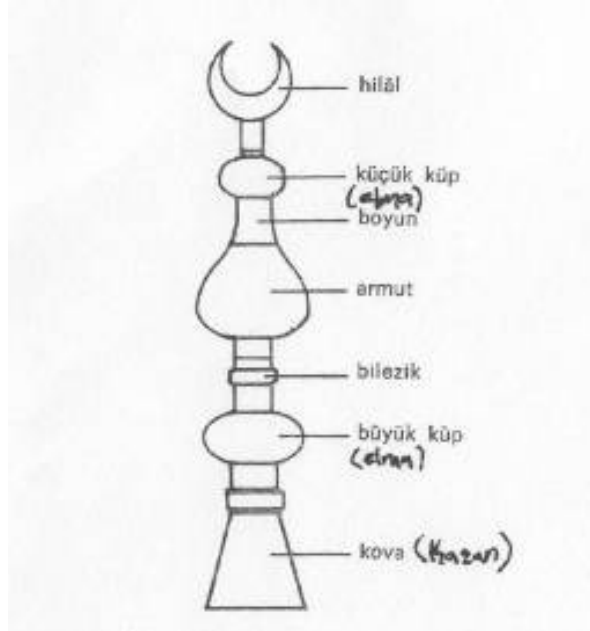
Daha sonra, hazırladığı elma, bilezik, armut parçalarını geçiriyor üzerine. Armut iki parça şeklinde yapılmış: Armut altlığı ve armut kısmı (Res. 6–7). En son ay şeklini ekliyor Alemleri tamamlarken. “Ay, İslam’ı ve yıldız yapılmışsa o da Türkiye Cumhuriyetini simgeler” diyor.

Tamamladığı Alemleri çok eskiden kalayladıklarını ancak sonraları yaldızla kapladıklarını anlatıyor, usta (Res.8). “Altın yaldız buralarda yok Avrupa’dan getiriyoruz, çok da pahalı” diyor. Bakır önce zımpara ve fırçayla temizlenir, sonra da yaldızla kaplanırmış. Böylece ek yerleri de kapanmış oluyor.

Süleyman Sallı’nın tek endişesi bu işin kendisiyle birlikte gömülüp gidecek olması. “Kazanç kapısı olamadığı için, insanlar tercih etmiyor, benden sonra bu işi yapacak olan yok” diyor.

Kültür mirasımız, yok olmaya yüz tutmuş birçok sanat dalında, o işe emek veren ustaların zaman içerisinde kaybolması neticesinde tükenmektedir. Bu durumun oluşmasındaki en önemli etkenler; usta-çırak ilişkisi içerisinde geleneksel eğitim anlayışının yok olması, ekonomik ve sanayileşme faktörleri olarak sayılabilir. Bir usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen Alem’in son ustalarından Hacı Süleyman Sallı da, bu olumsuz etkenler nedeniyle sanatına son vermek durumuna gelmiştir.

Resimler

Res.1: Alem'in bölümleri (Hasol, 1998:36'dan düzenlenerek)

Res.2: Alem'in Ustası Hacı Süleyman Sallı (Süleyman Sallı Arşivi)

Res.3: Alem yapımında kullanılan bakır levhalar (Aydoğdu, 2008)

Res. 4: Ahşap Kalıplar (Aydoğdu, 2008)

Res.5: Boru şeklindeki dikey eksen alt yapı (Aydoğdu, 2008)

Res.6: Armut altlığı ve armut kısmı (Aydoğdu, 2008)

Res.7: Armut altlığı ve armut kısmı birleşmiş vaziyette (Aydoğdu, 2008)

Res.8: Kaplamada kullanılan yaldız malzeme (Aydoğdu, 2008)

Res.9: Levhaları işleyen makine (Aydoğdu, 2008)

Res.10: Süleyman Ustanın el emeği ürünleri alemler (Süleyman Sallı Arşivi)

Kaynakça

- ARSEVEN, Celal Esad. "Alem", *Sanat Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1983, s.39–44.
- HASOL, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Y.E.M. Yay., İstanbul, 1998, s.36–37.
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1988.
- KOCA, Salim. "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat", *Türkler*, C.5, Ankara, 2002, s.147–16
- ÖDEKAN, A. "Alem", *Ezracıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.1, Y.E.M. Yay., İstanbul, 1997, s.60.
- ÖGEL, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı (13.Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara, 1982.
- ÖNGE, Yılmaz. "Anadolu'nun Bazı İslami Yapılarındaki Alemler Hakkında", *1. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, C.3, İstanbul, 1973, s.814–838.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. "Alem", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s.47–49.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan. "Alemler", *Ön Asya Mecmuası*, C.5, Sayı 54, İstanbul, 1969–1970, s.30–31.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Turki*, İstanbul, 2007.
- TEZCAN, H.- T. Tezcan, *Türk Sancak Alemleri*, Ankara, 1992.
- ULUENGİN, F.- B. Uluengin, *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*, İstanbul, 2001.
- WEİL, "Alem", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1993, s.297–298.
- YÜCEL, Erdem. "Türk Sanatında Alem", *Türkiyemiz*, Sayı 16, İstanbul, 1975, s.34–37.
- , "Türk Mimarisinde Alemler", *Tarih Konuşuyor*, C.6, İstanbul, 1977, s.2908–2911.
- http://www.alibeykoy.net/eyup/index.php?option=com_content&task=view&id=416&Itemid=209
- http://tr.wikipedia.org/wiki/III._Alâeddin_Keykubad